

Edyta Pałuszyńska
Uniwersytet Łódzki

**Anna Dunin-Dudkowska, *Testament jako zwierciadło kultur.*
Polsko-amerykańskie studium komparatystyczne,
Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2014, ss. 349**

Monografia *Testament jako zwierciadło kultur. Polsko-amerykańskie studium komparatystyczne* jest efektem długoletnich badań naukowych Anny Dunin-Dudkowskiej i jej praktyki jako tłumacza przysięgłego z języka angielskiego.

Rozprawa ma charakter interdyscyplinarny. Obejmuje zagadnienia z zakresu lingwistyki tekstu, genologii, kulturoznawstwa w aspekcie porównawczym. W tak specjalistycznym obszarze badawczym udało się autorce wypracować nowatorskie i sprawne narzędzia badawcze do analizy tekstów testamentowych w aspekcie językoznawczym, kulturoznawczym i prawniczym. W tym przypadku interdyscyplinarność podejścia nie wykluczyła zastosowania spójnej metodologii badawczej. Spójność tę zapewniła hierarchizacja celów badawczych, dzięki podporządkowaniu niewątpliwie wzbogacających aspektów kulturowo-prawnych nadrzędnej metodologii wzorca gatunkowego, zaproponowanego przez Marię Wojtak.

Z przedstawionej we wstępie koncepcji rozprawy wynika logiczna konstrukcja pracy. Pierwsze trzy rozdziały mają charakter teoretyczno-historyczny, trzy następne – badawczo-analityczny, uwzględniający testamenty polskie i amerykańskie. Rozdział ostatni (w spisie treści siódmy) poświęcony jest konfrontacji testamentów polskich i amerykańskich na szerokim tle kulturowym. Całość podsumowuje syntetyczne zakończenie, bogata bibliografia i aneks z przykładowymi tekstami testamentów polskich i amerykańskich.

We wstępie autorka przedstawiła cele i założenia pracy. Obszerna i zróżnicowana baza materiałowa obejmuje źródła polskie w liczbie ponad 700 autentycznych testamentów oraz źródła amerykańskie – około 300 testamentów. Badaczka uwzględniła różnego typu testamenty, m.in. notarialne, urzędowe, sporządzone własnoręcznie, szczególne, szablonowe wzorce, testamenty małżeńskie, kodycyłe i inne, a także amerykańskie testamenty sławnych ludzi.

W pierwszym rozdziale teoretycznym autorka z dużym znanstwem ukazała rozwój genologii lingwistycznej (częściowo także literackiej) i przedstawiła kolejne koncepcje polskich i anglosaskich badaczy skupione wokół trzech głównych nurtów: nowej retoryki, lingwistyki systemowo-funkcjonalnej (SFL) i języka angielskiego do celów specjalnych (ESP). Wartością tego rozdziału jest również przybliżenie mniej znanych koncepcji anglosaskich oraz zreferowanie dyskusji na temat odmiennych definicji gatunku i wyznaczników gatunkowych, wynikających z różnych założeń teoretycznych dotyczących dyskursu i tekstu.

Rozdział drugi przedstawia historię gatunku. Autorka wychodzi od starożytności i poprzez Anglię, stanowiącą pierwowzór systemu amerykańskiego, i kraje słowiańskie, szczególnie Polskę, pokazuje jak zmieniała się forma i treść testamentu.

W rozdziale trzecim autorka omawia skodyfikowane polskie prawo spadkowe z wykładnią w Kodeksie Cywilnym i miejsce w nim testamentu, uwzględniając zmiany po 2011 roku. Jeśli chodzi o Amerykę, przedstawia funkcjonowanie dwu systemów: prawa zwyczajowego i prawa stanowionego oraz kompetencje sądów federalnych i stanowych. Ponieważ dziedziczenie odbywa się na mocy prawa stanowionego, a każdy stan ma własne prawo spadkowe, są różne formy dziedziczenia testamentowego i beztestamentowego, czyli ustawowego. Autorka podkreśla, że ze względu na różnice w obu systemach trudno jest w Polsce zalegalizować amerykańskie orzeczenia spadkowe i odwrotnie. Ta część pracy wskazuje na bardzo dobrą znajomość dyskursu prawnego dwu krajów, co jest niezbędnym elementem wiedzy koniecznej do analizy testamentu jako gatunku.

Rozdział czwarty jest rozdziałem badawczym, w którym autorka przeprowadza analizy różnych typów współczesnych polskich testamentów, zwykłych i szczególnych. Do zwykłych zalicza testament holograficzny (własnoręcznie pisany), notarialny i allograficzny. Najwięcej miejsca poświęca właśnie temu pierwszemu ze względu na jego największe zróżnicowanie językowe. Przedstawia typ kanoniczny i różne warianty alternacyjne, omawia ramy tekstowe, części obligatoryjne i fakultatywne własnoręcznie napisanego testamentu, wymienia cały szereg czasowników performatywnych oraz typy aktów mowy i pola leksykalno-semantyczne. Wszystko to znajduje bogatą egzemplifikację w przytoczonych fragmentach testamentów. O indywidualnym charakterze testamentu tego typu najlepiej świadczy tabela umieszczona na s. 94–97, w której autorka przedstawiła schemat testamentu holograficznego, zaznaczając w nim części obligatoryjne i różnorodność części fakultatywnych. W podobny sposób opisany jest testament w formie aktu notarialnego. Wariant kanoniczny obejmuje komparację, oświadczenie woli testatora oraz część finalną. Od notariusza pochodzi komparacja i elementy finalne, natomiast część środkowa stanowi wolę spadkodawcy i może mieć różne wzorce alternacyjne. Ten model pokazuje tabela na s. 125–126. Badaczka zwraca uwagę na nowy typ testamentów notarialnych, w których pojawiają się

zapisy o tworzeniu fundacji i celach charytatywnych (fragment testamentu Wiśławy Szymborskiej). Trzecim typem testamentu zwykłego jest testament allograficzny, inaczej zwany urzędowym, gdyż ustne oświadczenie woli składane jest przed osobą urzędową (która sporządza protokół) i w obecności świadków. Ten typ testamentu przypomina układem akt notarialny, zbieżne są też cele i intencje. Schemat kompozycyjny testamentu allograficznego z wyróżnieniem elementów obligatoryjnych i fakultatywnych jest zamieszczony na s. 142–143. Do grupy testamentów szczególnych, czyli powstających w szczególnych okolicznościach autorka zalicza testament ustny, podróżny i wojskowy. Pierwszy z nich sporządzony jest w sytuacji rychłej śmierci, drugi w czasie podróży statkiem morskim lub powietrznym, trzeci w okresie mobilizacji lub wojny. Choć są to formy niezwykle rzadkie, każda z nich ma określone wymogi formalne. Testament ustny może być sporządzony w domu lub w szpitalu w obecności co najmniej trzech świadków i potwierdzony w sposób określony przez Kodeks Cywilny. Jego forma jest najczęściej prosta, krótka, a język zależy od sprawności językowej osoby spisującej ustny testament. Podobnie jak to było już wcześniej, autorka w tabeli (s. 152–153) pokazuje kompozycję takiego testamentu wraz z elementami obligatoryjnymi i potencjalnymi. Testament podróżny sporządzony w obecności dowódcy statku lub jego zastępcy oraz świadków traci moc prawną po upływie 6 miesięcy od zakończenia podróży (jeżeli testator żyje). To, w jakich okolicznościach i w jaki sposób może być sporządzony testament wojskowy, reguluje rozporządzenie Ministerstwa Obrony Narodowej. W przebadanym materiale autorka nie znalazła ani jednego autentycznego testamentu podróżnego i wojskowego, toteż posłużyła się jedynie tekstami wzorcowymi (schemat na s. 159–166; s. 166). W konsekwencji stwierdziła, że oba te testamenty przypominają akt notarialny, gdyż wypowiedzi są lakoniczne i rzeczowe, realizowane w stylu urzędowo-prawnym, natomiast w testamencie wojskowym występuje ponadto słownictwo związane ze stopniami i funkcjami wojskowymi.

Testament amerykański jest tematem rozdziału piątego. Już na samym początku autorka podkreśla różnorodność form testamentów amerykańskich, wynikającą m.in. z większego prawa jednostki niż w Polsce oraz z odmienności prawa w różnych stanach. Wymienia 7 odmian testamentu, a następnie kolejno je omawia. Opis zaczyna od testamentu ustawowego w formie pisanej. Wskazuje na specyfikę tej formy testamentu i mnogość wariantów w zależności od stanu cywilnego testatora, posiadania dzieci małoletnich lub dorosłych, albo ich braku. Podkreśla, że ta forma testamentu jest w polskim prawie niedopuszczalna. Schemat kompozycyjny na s. 190–192 dobitnie wskazuje, że analogiczne dokumenty amerykańskie są dłuższe, znacznie rozbudowane, wielosegmentowe i bardziej szczegółowe niż polskie testamenty. Mają formę skonwencjonalizowaną, zawierają liczne klisze i szablony, ale są bardziej bezpośrednie niż testamenty polskie i bardziej eksponują nadawcę. Jednakże nawet kiedy nie są to wypełnione formularze, ale dokumenty sporządzone przez prawników, to i tak jest w nich przestrzegany język urzędowo-prawny.

Autorka oddzielnie omawia stan prawny w Luizjanie, gdzie dopuszczone są dwa typy testamentu: notarialny, ustny, dyktowany notariuszowi przez testatora i holograficzny, sporządzony ręcznie. Stwierdza, że testament w postaci aktu notarialnego, sporządzony w Luizjanie, przypomina polski akt notarialny i też składa się z trzech części: komparycja i część finalna pochodzą od notariusza, nadawcą części głównej jest spadkodawca, a notariusz jest jedynie pośrednikiem spisującym jego postanowienia. Są też pewne różnice: w komparycji brakuje daty i miejsca sporządzenia aktu, sposobu ustalenia tożsamości testatora i świadków. Innym typem jest testament holograficzny, pisany w całości własnoręcznie, nie wymagający świadków, najczęściej krótki, składający się zazwyczaj tylko z elementów obligatoryjnych. Ten typ testamentu jest rzadko pisany przez Amerykanów. Zupełnie wyjątkowo sporządzany jest też testament ustny, przede wszystkim w sytuacji zagrożenia życia, dlatego jest krótki. Z testowania tylko w obecności świadków wyłączone są nieruchomości i część własności ruchomej. W przypadku obu ostatnich typów autorka zaznacza, jakie stany uznają te testamenty i pod jakimi warunkami.

W prawie polskim nie ma testamentu wspólnego i wzajemnego, inaczej zwanego małżeńskim, który jest w prawie amerykańskim (choć i tam stosuje się go rzadko). Jeden testament podpisują dwie osoby w obecności świadków. Jest przejawem miłości, partnerstwa i wzajemnego zaufania małżonków. Odwołanie testamentu przez jedną ze stron powoduje jego unieważnienie. W polskiej jurysdykcji nie jest znany także kodycył, czyli dokument stanowiący częściową zmianę niektórych wcześniejszych postanowień testamentu, jednak nie unieważniająca całości. Jest to jak gdyby uaktualnienie dokumentu spowodowane nowymi okolicznościami. W polskim prawie w takich przypadkach sporządza się nowy testament.

Ostatnim typem testamentu amerykańskiego jest testament życia, którego nie ma w prawie polskim. Testatorem kierują dwa motywy: sam chce zdecydować o podziale majątku po śmierci oraz o zaniechaniu uporczywego leczenia medycznego w stanie terminalnym, a także udzielić zgody na przeszczep własnych organów po śmierci. Autorka przytacza wzorzec normatywny (s. 231), w którym są określone cechy obligatoryjne i warunki, które musi spełniać. Dalej zamieszcza różne egzemplifikacje wzorców alternacyjnych. Koniecznym warunkiem są oświadczenia świadków, fakultatywnym, ale zalecanym, poświadczenie notariusza. Specyfika tego testamentu polega na występowaniu dużej liczby jednostek terminologicznych z zakresu medycyny, co wynika z tematyki testamentu życia.

Rozdział zatytułowany *Intertekstualność gatunków testamentowych* pokazuje warsztat genologiczny autorki, która wykorzystuje wszystkie dotychczasowe modele typologiczne, aby stworzyć własny model i pokazać jego liczne adaptacje. Pokazuje, że spektrum amerykańskich dokumentów związanych z dziedziczeniem jest szersze (funkcjonuje w oparciu o system federalny i stanowy,

ustawowy i zwyczajowy) niż w Polsce, w której obowiązują tylko przepisy prawa ustawowego. Relacje intertekstualne polegają najczęściej na odwołaniu się do nadrzędnych aktów prawnych oraz innych dokumentów prawnych (ksiąg wieczystych, przydziału lokali, aktów kupna, dowodów kont bankowych, dowodów osobistych itd.) i w każdej odmianie gatunkowej testamentu wyglądają nieco inaczej. Testament może odwoływać się także do dokumentów prywatnych, listów, pamiętników, notatek. Przegląd odmian gatunkowych testamentu amerykańskiego i polskiego pokazuje podobieństwa i różnice, np. ustanowienie powiernictwa, podstawienie powiernicze, informacje o licencji notariusza, dodatkowe dokumenty pomocnicze do testamentu, deklaracja dawcy organów lub karta dawcy.

Ostatnim problemem przedstawionym przez badaczkę jest pokazanie tego, w jaki sposób odmiany gatunkowe testamentu odzwierciedlają polską i amerykańską kulturę. Wychodząc z założenia, że gatunki tkwią w kulturze każdego narodu i zarazem ją odzwierciedlają, autorka rozpatruje gatunki testamentowe w kilku aspektach: strukturalnym, pragmatycznym, poznawczo-aksjologicznym i stylistycznym. Analizując aspekt strukturalny, podkreśla podobieństwa i różnice poszczególnych odmian gatunkowych w obu krajach i wyjaśnia ich źródła. Opisując aspekt pragmatyczny, charakteryzuje nadawcę, odbiorcę oraz sytuację nadawczą, odbiorczą i nadawczo-odbiorczą. Pokazuje, kto jest nadawcą prymarnym, wtórnym lub tercjalnym, i podkreśla, że rola nadawcy w testamentach amerykańskich jest silniejsza, większa też jest swoboda testowania, a przekazywany majątek większy niż w Polsce. Wysokość podatków spadkowych w Stanach powoduje, że w testamentach pojawiają się alternatywne formy zarządzania majątkiem po śmierci testatora, tworzy się fundusz powierniczy, powołuje powierników zastępczych, opiekunów małoletnich dzieci itd. Omawiając aspekt poznawczy i aksjologiczny testamentów, autorka podkreśla różnice kulturowe. Amerykanie nie czują się zobowiązani do równego podziału majątku pomiędzy wszystkie dzieci, wydziedziczenia nie muszą uzasadniać (mają taką wolę i to wystarczy), ze względu na posiadane bogactwo duże sumy przeznaczają na działalność charytatywną lub powołują fundacje, w testamentach lub tzw. oświadczeniu o pochówku drobiazgowo planują swój pogrzeb. W Polsce te elementy pojawiają się rzadko.

Aspekt stylistyczny jest jednym z kryteriów opisu gatunków mowy, jest więc zrozumiałe, że badaczka również go uwzględniła. Ponieważ testament należy do gatunków urzędowych, autorka przedstawia jego eksponenty stylowe, wskazując na różny stopień nasycenia tekstów polskich, w zależności od odmiany gatunkowej testamentu, szczególnie, jeśli chodzi o szablonowość, rzeczowość, oficjalność, formuliczność i precyzyjność. Dla testamentów amerykańskich wymienia pięć kategorii występujących w różnym zakresie, a mianowicie: precyzyjność, nieostrość terminów, specjalizację terminologiczną, konserwatyzm i złożoność na poziomie wyrazu, zdania i tekstu. W *Zakończeniu* autorka podkreśla, że róż-

nice między wypowiedziami testamentowymi wynikają z różnic w systemach prawnych oraz są uwarunkowane kulturowo. Pokazuje, że w każdej z kultur mamy odmiany gatunkowe centralne, inne są nieco oddalone od centrum lub zupełnie peryferyjne. Ciekawy i jak najbardziej uzasadniony jest końcowy postulat dydaktyczny, aby nauczanie odmian gatunkowych testamentów włączyć do programu nauczania cudzoziemców i przyszłych tłumaczy.

Monografia Anny Dunin-Dudkowskiej ma charakter interdyscyplinarny i podejmuje zagadnienia związane zarówno z lingwistyką tekstu, genologią, jak i tematyką prawniczą i kulturoznawczą. Wartość pracy podnosi konsekwentnie stosowane ujęcie komparatystyczne, które wymagało od autorki wysokich kompetencji jeśli chodzi o znajomość stylów urzędowo-kancelaryjnego i urzędowo-prawnego oraz realiów kulturowych dwu krajów, a zwłaszcza ich systemów prawnych. Rozprawa systematyzuje i porządkuje ważny społecznie, specjalistyczny obszar gatunkowym opisie uniwersum mowy. Takiej pracy do tej pory w Polsce nie było. Temat jest aktualny ze względu na wzrastającą liczbę zapisów testamentowych, przy jednoczesnej odmienności testamentów polskich i amerykańskich. Pojawienie się na rynku wydawniczym monografii na temat testamentu z pewnością zainteresuje nie tylko językoznawców, ale również prawników i kulturoznawców. Lektura książki to fascynujące spotkanie z odmienną mentalnością i historyczną ewolucją kultury prawnej dwu społeczeństw.

Edyta Pałuszyńska

(edyta.paluszynska@gmail.com)

Katedra Lingwistyki Stosowanej i Kulturowej, Uniwersytet Łódzki